

УДК 339.7:339.9

DOI: 10.37332/2309-1533.2023.4.22

JEL Classification: F02, F15, F30, F36, O16, O53

Заставний А.Р.,
викладач кафедри політології та філософії,
Гомотюк А.О.,
аспірант* кафедри міжнародної економіки,
Угрин Б.В.,
аспірант** кафедри міжнародної економіки,
Західноукраїнський національний університет, м. Тернопіль

ЦИВІЛІЗАЦІЙНІ ПЕРЕДУМОВИ ФІНАНСОВОЇ ІНТЕГРАЦІЇ НА БЛИЗЬКОМУ СХОДІ ТА ГЛОБАЛЬНІ ВИКЛИКИ ДЛЯ ІСЛАМСЬКИХ ФІНАНСІВ

Zastavnyi A.R.,
lecturer at the department of political science and philosophy,
Homotiuk A.O.,
PhD student at the department of international economics,
Uhryn B.V.,
PhD student at the department of international economics,
West Ukrainian National University, Ternopil

CIVILIZATIONAL PRECONDITIONS OF FINANCIAL INTEGRATION IN THE MIDDLE EAST AND GLOBAL CHALLENGES FOR ISLAMIC FINANCE

Постановка проблеми. Процеси регіональної інтеграції відбуваються паралельно з процесами глобалізації. І у цьому контексті ми спостерігаємо подвійний ефект: з одного боку, ці процеси взаємодоповнюють один одного, навіть підсилюють, а з іншого – вступають у суперечності між собою, наприклад, щодо ступеня збереження національного суверенітету та свободи прийняття самостійних рішень, прийняття заходів в межах інтеграційного об'єднання, яке суперечить стандартам міжнародних організацій, тощо. Країни та регіони світу по-різному залучені в обидва зазначені процеси, проте, якщо залученість до глобальних процесів є неминучою і очевидною, то формування регіональних інтеграційних об'єднань є добровільною справою країн, які до нього входять, і може мати різні форми, починаючи від найпростіших об'єднань зусиль для вирішення якогось спільного завдання (і тут мова не йде про класичне розуміння регіональної економічної інтеграції) до створення спільного ринку. Оцінюючи ступінь залучення регіонів світу до процесів економічної інтеграції, слід визнати значні відмінності. Так, безперечно, європейська інтеграція залишається прикладом спільного вирішення питань та спільної зовнішньої політики, але навіть модель ЄС в останні роки зазнає значних змін та дезінтеграційних процесів. Щодо інших регіонів, то регіон Близького Сходу та Північної Африки залишається менш активним у цих процесах, проте володіє значним інтеграційним потенціалом та чинниками, які цьому сприяли б. Серед таких можна виокремити й ісламську модель фінансів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблем фінансової інтеграції в останні десятиліття набули вагомого значення, охоплюючи різні аспекти: відкритість фінансових ринків, гармонізацію фінансових систем країн в процесі інтеграції, формування схожих елементів у фінансових системах, регіональні моделі фінансової інтеграції, в тому числі із впровадженням принципів ісламського фінансування. Окремі питання даної проблематики досліджували українські вчені І. Іващук, В. Козюк, І. Краснова, З. Луцишин, О. Мозговий, О. Субочев, А. Філіпенко, В. Шевченко, О. Юркевич та ін.

Разом з тим, регіон Близького Сходу залишається малодослідженим в контексті процесів фінансової інтеграції, в основі якої лежать глибокі історичні процеси в регіоні та цінності, які формують

* Науковий керівник: Колінець Л.Б. – д-р екон. наук, професор

** Науковий керівник: Іващук І.О. – д-р екон. наук, професор

систему ісламських фінансів. Під впливом глобальних викликів ця проблематика набуває своєї актуальності та потребує поглибленого дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є оцінювання основних тенденцій фінансової інтеграції на Близькому Сході, яка формується під впливом цивілізаційних чинників, та визначення особливостей розвитку ісламських фінансів в контексті глобальних викликів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Питання економічної інтеграції потребують розробки новітніх підходів до її розуміння, усвідомлення ролі регіонів для глобального розвитку, адже врахування особливостей розвитку кожного з них, їхніх історичних особливостей та цивілізаційних детермінант дозволяє зрозуміти процеси, які відбуваються на регіональному рівні. Як зазначає професор А. Філіпенко, «...теорія регіональної інтеграції, що розвивається в умовах нового регіоналізму, розкриває особливості регіону не як територіального утворення, а як функціональної структури» [1].

Під впливом процесів глобалізації змінюється глобальний ландшафт, а окремі регіони починають розширювати свій вплив на вирішення глобальних проблем, збільшуючи власну присутність на світових ринках, підвищуючи свою роль у діяльності міжнародних організацій, бо, як справедливо зазначають українські науковці, «...для окремих регіонів та країн політика глобальної інтеграції була чи не єдиним варіантом реалізації стратегії економічного розвитку та вирішення низки проблем соціального й економічного характеру» [2]. Така регіональна інтернаціоналізація об'єктивно пояснюється посиленням основних вимірів глобальної інтеграції, серед яких: зростання міграції населення, в тому числі трудової, тобто поширення взаємозв'язку між багатьма людьми; розширення ділової активності та формування нових ділових зв'язків; розвиток інфраструктури, в тому числі дорожньої, аеропортової та ін. Регіони світу мають різні позиції у глобальному просторі. Одні з них характеризуються високим рівнем ВВП на одну особу, розвиненою системою соціального захисту, високоякісною системою освіти та інноваційними технологіями. В інших, поряд із швидкими темпами економічного зростання, суттєво відстають соціальна та екологічна складові розвитку. Однак у контексті останніх викликів щодо досягнення Цілей сталого розвитку та об'єднання зусиль для їхнього виконання, прогрес присутній у кожному регіоні, навіть якщо він є суттєво диверсифікований за країнами. Таким є регіон Близького Сходу, оскільки він представляє «...одну з найбільш динамічних і охоплених конфліктами частин міжнародної системи» [3].

Разом з тим, це регіон мусульманської ідентичності та єдності, які, за твердженням С. Хантінгтона, «...було ще більше стимульовано деколонізацією, демографічним зростанням, індустріалізацією, урбанізацією та мінливим міжнародним економічним порядком, пов'язаним, серед іншого, з нафтовими багатствами під мусульманськими землями. Сучасні комунікації зміцнили і розвинули зв'язки між мусульманськими народами» [4]. Для них також, за С. Хантінгтоном, властиві внутрішньочивілізаційні конфлікти, і ці суперечки часто мають дуже гострий характер. Водночас для цих держав характерним є ефект «спорідненої країни», коли країни однієї цивілізації об'єднуються проти іншої цивілізації, якщо конфлікт торкнувся однієї з них.

На сьогодні не існує єдиного тлумачення і розуміння процесів фінансової інтеграції, адже вона може мати глобальний рівень і виступати як міжнародна фінансова інтеграція, означати інтеграції окремих сегментів національних сегментів у світовий ринок, або ж інтеграцію компаній. Українська дослідниця І. Краснова зазначає, що «визначення фінансової інтеграції містить ключові інституціональні, правові, комунікаційні та поведінкові ознаки інтегрованих ринків. Вони включають такі особливості, як однорідність правил, рівний доступ та однаковий режим функціонування учасників ринку, єдність ціни на зіставні активи, що унеможливорює арбітражні можливості. У широкому сенсі фінансову інтеграцію варто розуміти як процес об'єднання окремих частин у ціле» [5].

Серед зарубіжних дослідників зустрічаємо різні класифікації типів фінансової інтеграції, серед яких її прояв щодо фінансових ринків відбувається у трьох форматах: функціональному, регіональному або географічному, міжнародному (на фоні зростаючої інтернаціоналізації, фінансових інновацій та сек'юритизації) [6]. І, як зазначає автор такого підходу, «міжнародна фінансова інтеграція відбувається, коли скасовується валютний контроль і спрощується рух капіталу, щоб дозволити фінансовим ресурсам вільно надходити в країну та виходити з неї» [6]. Доволі поширеним є трактування фінансової інтеграції через інтеграцію фінансових ринків [7].

Український науковець В. Шевченко, досліджуючи глобальні та європейські аспекти фінансової інтеграції, підтверджує її багатоаспектний характер та зазначає, що «...фінансова інтеграція відображає системний характер процесу зростання ступеню включення, взаємозалежності та узгодженості функціонування національних та міжнародних фінансових ринків. Системним результатом міжнародної фінансової інтеграції є фінансова глобалізація як інтегральне визначення досягнутого високого рівня включення, взаємодії національних фінансових систем у рамках міжнародної фінансової системи» [8].

Інтеграційні процеси мають свої особливості в кожному регіоні, і це пояснюється цивілізаційними та історичними особливостями. Наприклад, в Європейському Союзі, який пройшов різні етапи економічної інтеграції, відбуваються події, які демонструють початок протилежного процесу –

дезінтеграції. З цього приводу зарубіжні науковці стверджують про значні відмінності між фінансовими системами країн-членів ЄС, відтак і різні реакції на кризові явища, тому поряд з процесами фінансової інтеграції спостерігається фінансова фрагментація [9].

Фінансова інтеграція на Близькому Сході має також свої особливості з огляду на специфіку соціально-економічного розвитку країн, добре сформовану систему ісламських фінансів та певні обмеження на фінансові операції. Зазначимо, що основні інтеграційні процеси в регіоні були закладені при утворенні Ради співробітництва арабських держав Персидської затоки [10]. Порівнюючи основні аспекти розвитку фінансової інтеграції на Близькому Сході та між країнами-членами ЄС, варто виділити наступні відмінності: у ЄС спостерігається високий ступінь гармонізації фінансових систем та уніфікації банківського сектору, висока інвестиційна активність, стабільна нормативна база регулювання фінансових ринків, спільна валютна та монетарна політики, значна лібералізація економічних і торговельних відносин між країнами-членами, розвиток інноваційних технологій, тоді як на Близькому Сході фінансова інтеграція сильно відрізняється між країнами та помітні слабкий процес регіональної стандартизації, відсутність єдиної валютної політики, різна інвестиційна привабливість країн регіону та впровадження фінтех, активність регіональних банків в банківському секторі, низька інституалізація економічного співробітництва.

Зростання інтересу до регіону Близького Сходу обґрунтовується низкою геополітичних, гео економічних, соціально-культурних й інформаційно-технологічних чинників. На цьому акцентують увагу дослідники, зазначаючи, що «...Близький Схід є одним із найважливіших регіонів світу через геополітичну ситуацію, нафтові ресурси та святі місця» [11], тому «...наслідки політичних подій на Близькому Сході ... часто проявляються далеко за межами регіону» [11]. Поділяємо думку, що регіон Близького Сходу, «...будучи стратегічним перехрестям світу, формувався глобальними силами протягом тисячоліть. Окрім того, події, які виникли в цьому регіоні, часто мали набагато більший глобальний вплив» [3]. Навколо цього регіону існує достатньо стереотипів, які не завжди відповідають реальності. Часто він «...асоціюється з монархіями, авторитаризмом, серйозними порушеннями прав людини та жінок, терором і хаосом, багатими нафтою, але слабкорозвиненими країнами, арабсько-ізраїльськими, ірансько-ізраїльськими та ірансько-західними конфліктами, ризиком ядерного та хімічного масового знищення, зброєю, етнічними та міжконфесійними конфліктами» [12]. Разом з тим, усупереч багатьом прогнозам, країни ісламського світу, зокрема на Близькому Сході, інкорпують сучасні, наприклад, технології, інструменти фінансового ринку, але збереження ісламської ідентичності навіть в економічній сфері залишається на першому місці.

Важливу роль в інституційному забезпеченні фінансової інтеграції в регіоні відіграє Арабський валютний фонд – АВФ, який є фактично платформою для спільного вирішення країнами-членами фінансових й економічних проблем, що актуально в період фінансових криз, які можуть мати як глобальний, так і локальний характер. Основні цілі Арабського валютного фонду та засоби реалізації наведено на рис. 1.

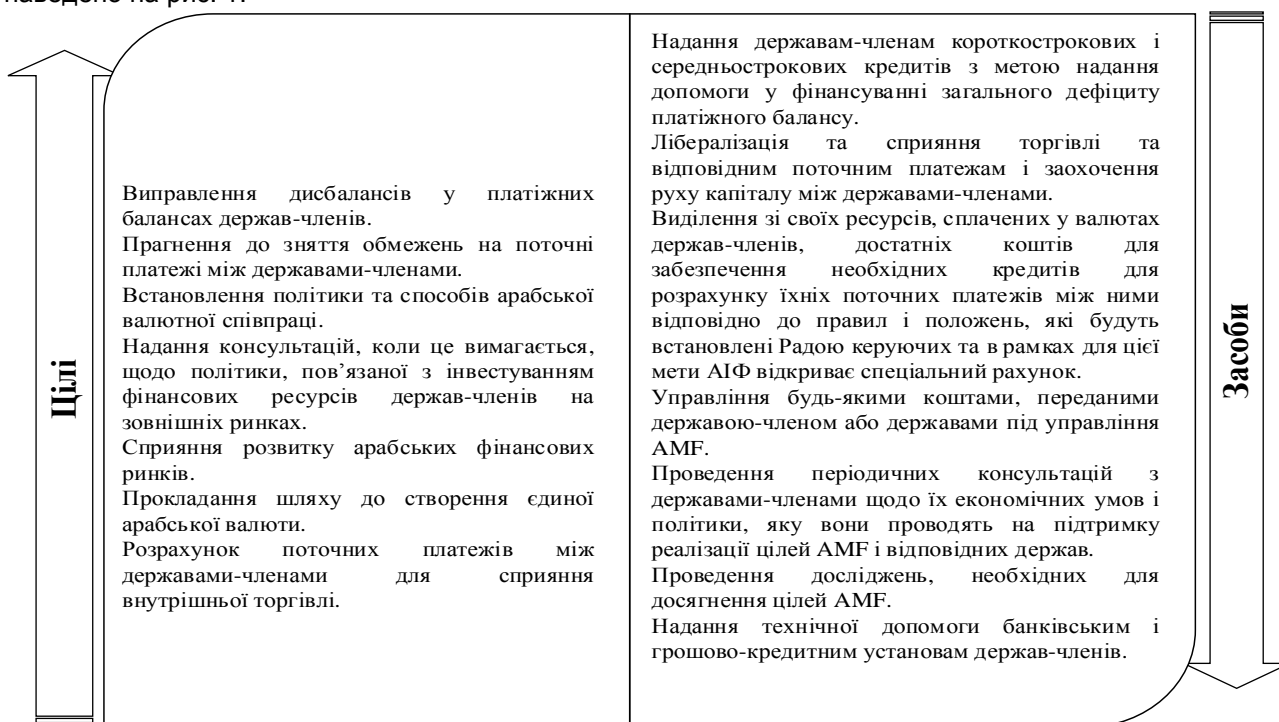

Рис. 1. Цілі Арабського валютного фонду та засоби реалізації

Джерело: побудовано авторами

Членами АБФ є 22 країни, серед яких такі країни Близького Сходу: Бахрейн, Йорданія, Ірак, Катар, Кувейт, Ліван, Об'єднані Арабські Емірати, Оман, Палестина, Саудівська Аравія, Сирія. АБФ відіграє дуже важливу роль у сприянні економічній стабільності, соціально-економічному розвитку та фінансовій співпраці між його країнами-членами на Близькому Сході, тому його діяльність не обмежується лише фінансовою сферою, передбачає також підтримку регіональних проєктів у сфері енергетики, інфраструктури, транспорту; грантову та технічну допомогу для інфраструктурних проєктів.

У 1989 р. АБФ став одним із засновників Програми фінансування арабської торгівлі (АТФР) (рис. 2), серед акціонерів якої і державні, і приватні фінансові та банківські установи арабських країн або ті, які мають спільний з арабськими країнами капітал. Ця програма є черговим підтвердженням прагнення арабських країн Близького Сходу об'єднуватися для створення спільних ініціатив і підтримки одна одної. В умовах зростаючої інформатизації та розширення доступу до Інтернет-ресурсів АТФР є такою інформаційною платформою, де можна отримати інформацію про торговельну активність в динаміці за країнами, компаніями, товарами; створені також ринкові профілі окремих арабських країн, реєстр компаній-імпортерів/експортерів. Такий підхід спрощує пошук потенційних компаній для співпраці.

Electronic Services	Information Services	Publications & News
Export Leads Comprehensive Export Leads for Arab exporters	Market Profile Information about Arab countries and how to access the Arab market	ATFP Brochure More information about ATFP activities in (Eng - Arb - Fren) Pdf
Submit your Trade Lead Post your trade lead so that other traders can communicate with you	Trade Statistics Five years series of trade statistics classified by country or by commodity	Annual Report ATFP Annual reports downloadable in PDF format
Register your Company Register your company details to market your activities on the regional level	Buyers/Sellers Meetings List of Buyers / Sellers Meetings organized by ATFP	ATFP News Latest news about ATFP activities
Ask ATFP Communicate with us regarding any inquiry you may have	Companies Database The most comprehensive database of Exporters, Importers, and Manufacturers in the Arab World.	News Bulletin ATFP Biannual bulletin

Рис. 2. Інформаційна панель Програми фінансування арабської торгівлі

Джерело: адаптовано згідно з даними сайту <https://atfp.org.ae/>

Разом з тим, країни Близького Сходу відрізняються між собою ступенем залучення до діяльності Арабського валютного фонду. Такі країни, як Бахрейн, Катар, Кувейт, ОАЕ, Оман і Саудівська Аравія беруть активну участь у діяльності АБФ, долучаються до фінансування проєктів та програм розбудови. Йорданія, Ліван й Ірак здебільшого зорієнтовані на отримання фінансової та технічної допомоги. Наприклад, Ірак приєднався до АБФ лише в 2021 р. і цей процес мав тривалий підготовчий період. Так, Центральний банк Іраку у 2016 р. приєднався до Цільової групи фінансової інклюзії в арабському регіоні (FITF), досяг значних результатів у фінансовій інклюзії, «...модернізував платіжні системи, створив національний комутатор, центри обробки даних і центри аварійного відновлення, а також розвинув інфраструктуру для інформаційно-комунікаційних технологій відповідно до найкращих міжнародних практик» [13]. Іран не є членом АБФ та не бере участі в його програмах фінансової допомоги; також не є його членами Ізраїль і Туреччина; з огляду на складну політичну нестабільність і конфлікти, не беруть участі в діяльності цієї інституції Сирія та Ємен.

Важливими компонентами фінансової інтеграції на Близькому Сході, які демонструють постійне зростання та впливають на її поглиблення, є координація фінансових політик країн регіону та ісламські фінанси, ринок капіталу, іноземні інвестиції, фінансові технології та інновації, транскордонна банківська діяльність, регіональні економічні угоди, які включають аспекти фінансової інтеграції, та інші.

Ісламські фінанси мають багатовікову традицію, хоча дослідження її історичних витоків із позицій цивілізаційних характеристик є малопоширеним навіть в арабському науковому світі, оскільки «...майже не було зроблено спроб дослідити її походження та еволюцію з раннього періоду ісламу» [14]. Впродовж останніх кількох десятиліть ісламські фінанси формуються як альтернативна фінансова система на міжнародному рівні, оскільки її не лише практикують у багатьох ісламських країнах, й багато західних банків і фінансових установ сприяють її поширенню, надають можливість використання її інструментів завдяки сприятливим законодавчим змінам у своїх країнах.

Однак, слід врахувати, що принципи ісламського банкінгу мають багатовікову історію. Активного поширення ісламські фінанси набули під час кризи 2008 р., коли традиційна фінансова система виявилася найбільш вразливою до криз. Основний принцип ісламської фінансової системи полягає в

тому, що очікуваний результат такої транзакції базується на розподілі прибутків і збитків (тобто повернення пов'язані з ризиками), на відміну від конвенційної фінансової системи, яка ґрунтується на відсотковій основі. Іслам забороняє відсотки (термін «ріба» («*riba*») це – плата за фіксований або визначений відсоток за використання коштів) [15], отже, будь-яка транзакція, заснована на відсотках або *riba*, не допускається в ісламському праві або шаріаті. Іслам забороняє не лише *ріба*, й інші фінансові транзакції, які містять концепції/практики *gharar* (обманлива невизначеність, асиметрична інформація), *maysir* (азартні ігри, спекуляції) та *harām* (заборонена поведінка). Така практика заслуговує на увагу, бо «світові фінансові кризи мають об'єктивний характер та швидкий перебіг кризових ситуацій, але вони можуть бути керованими з точки зору прогнозу їх перебігу та зменшення негативних наслідків» [16].

Враховуючи численні цивілізаційні виклики, релігійні особливості регіону, в тому числі забезпечення дотримання законів шаріату, інвестори, які ведуть бізнес на Близькому Сході або співпрацюють з інвесторами цих країн, мають задіювати персонал, який не лише володіє арабською мовою, й має досвід діяльності із законами шаріату. Відповідно, перш ніж прийняти рішення про відкриття бізнесу в країні, де діють закони шаріату, важливо знати про їхні типи та наскільки вони практикуються в кожній державі. Те саме стосується створення продукту або програми, що відповідає нормам шаріату: важливо розуміти межі принципів шаріату, визначені клієнтом. Закони шаріату визначають не лише правила регулювання фінансової діяльності, вони охоплюють різноманітні теми, в тому числі економіку, політику, поведінку людей. Науковці вказують, що «...з історії мусульманського права випливає, що шаріат – це динамічне явище, він розвивався протягом тривалого часу й увібрав у себе особливості усіх епох. Закриття «брами іджтіхада» фактично позбавило його динаміки» [17].

Ісламська фінансова система – це не лише грошові потоки як у класичній фінансовій системі, де відбувається перерозподіл коштів. Дослідники щораз частіше акцентують на впровадженні принципів ESG (англ. environmental, social, governance – “довкілля”, “соціальна сфера”, “корпоративне управління” – зусилля компанії по кожному з цих напрямків заради сталого розвитку) в ісламську фінансову систему, оскільки вони (певною мірою і принципи, і система) спрямовані на вирішення соціальних та екологічних проблем [18]. Зокрема, ісламська фінансова система спрямована на реалізацію соціальної мети та досягнення добробуту спільноти. І, відповідно, вона є соціально інклюзивною в контексті як релігійних, так і моральних міркувань, на відміну від традиційної фінансової системи. У табл. 1 наведено основні відмінності між ісламськими фінансами і традиційними. Поділяємо думку науковців, що «...в основі ісламської економічної доктрини лежать певні релігійні заборони, які, власне, і визначають специфіку форм ісламських фінансових відносин та інструменти їхньої реалізації» [19].

Таблиця 1

Основні характеристики ісламських фінансів і традиційних фінансів

Характеристика	Ісламські фінанси	Традиційні фінанси
Основний принцип	Відповідність законам шаріату (ісламський закон)	Прибутковість, і ризикостійкість
Заборонені види фінансових угод	Заборонені угоди, що містять <i>ріба</i> (<i>riba</i>), спекуляцію та інші заборонені елементи	Будь-які фінансові угоди дозволені, доки вони не суперечать законам країни та етиці
Основні продукти та інструменти	Мурабаха (продаж за відсотковими надбавками), йогорташ (спільна участь у проєкті), сукук (ісламські облігації), ісламські банки та страхові компанії	Кредити, депозити, акції, облігації, деривативи та інші традиційні продукти й інструменти
Інвестиційна етика	Соціальна відповідальність, заборона інвестування в алкоголь, свинину, гральний бізнес та інші заборонені сектори	Аналіз дохідності та ризику як основа прийняття інвестиційних рішень
Розподіл ризику та прибутків	Спільний розподіл ризику та прибутків між фінансовими учасниками (модель мурабаха)	Прибуток та ризик пропорційні до обсягу капіталовкладень і кількості контрактів
Підтримка благодійності та соціальних проєктів	Підтримка благодійності, допомога у справедливому розподілі багатства та потребуючим	Розробка корпоративних програм соціальної відповідальності та благодійництва

Джерело: складено авторами

Разом з тим, поділяємо думку науковців, що «...ісламські фінанси базуються на традиціях і тісно пов'язані з приписами та заборонами, що містяться в шаріаті, але вони відкриті для інновацій, розвитку та сприйняття, здатності адаптуватися до інноваційних фінансових рішень і сучасних технологічних інновацій» [20].

Близький Схід є доволі привабливим для іноземних компаній, пропонуючи можливості для ведення бізнесу в різних галузях, постачання своїх товарів і послуг, у тому числі в таких сферах, як фінанси, виробництво, технології та інфраструктура. Відповідно, дотримання принципів шаріату при

виконанні угод дає певні переваги: заощадження (на відміну від звичайної банківської системи, в ісламських фінансах як виплата, так і отримання відсотків заборонені); уникнення ризику (закони шаріату забороняють будь-які інвестиції, спрямовані на підтримку галузей або видів діяльності, які вважаються шкідливими для людей і суспільства загалом. Такий підхід підійде компаніям, які у своїй діяльності дотримуються принципів сталого розвитку, оскільки їхні цінності будуть близькими); стабільність (ісламські банківські установи, базуючись на філософії зниження ризиків і підтримуючи безпечне інвестування, обирають для партнерства компанії, які мають доволі стабільне фінансове становище); орієнтація на перспективний бізнес і прогрес (в ісламському банкінгу основна увага приділяється інвестуванню лише в перспективний бізнес, що, відповідно, забезпечує високу прибутковість інвестицій для всіх учасників процесу).

Компанії, які працюють відповідно до законів шаріату, зобов'язані дотримуватися певних вимог, у тому числі щодо контрактів, прав власності, вони не беруть участі в угоді з виробництва алкогольної продукції тощо. Органом, що здійснює перевірку дотримання норм шаріату, є рада або комітет фетви. Цей орган відіграє вирішальну роль у визначенні дотримання ісламського права, формується з науковців та експертів і створюється на різних рівнях: починаючи від ісламських центрів, університетів, незалежних релігійних організацій і завершуючи урядовими структурами, в яких сформовано його структурні підрозділи, та державними радами фетви (наприклад, у Саудівській Аравії). Загалом, компанії, які відповідають законам шаріату, підпадають під особливі види податків і правил, тому мають більшу надійність на ринку та сповідують певні етичні норми. Водночас, обов'язкове дотримання правил ускладнює їхню конкурентоспроможність на світових ринках. Наприклад, новий робочий план Саудівської Аравії для Національного центру конкурентоспроможності спрямований на вирішення цієї проблеми, зосереджуючись на впровадженні нових реформ, щоб «...дозволити конкурентному середовищу йти в ногу з новими глобальними тенденціями, заснованими на продуктивності, стійкості та інклюзивності» [21].

Незважаючи на глобальну нестабільність, регіон Близького Сходу залишається привабливим для інвесторів, хоча умови інвестування суттєво відрізняються між країнами регіону. Зокрема, «спеціальні правила перевірки ПІІ можуть збігатися з іншими або загальними процедурами ліцензування (наприклад, Саудівська Аравія), тоді як у деяких юрисдикціях не існує спеціальних правил щодо ПІІ (наприклад, Йорданія)» [22], а окремі сфери або проєкти отримують підтримку та додаткові стимули. Для покращення інвестиційної привабливості країн MENA (англомовний акронім від словосполучення «Middle East and North Africa», що іменує регіон у складі Близького Сходу та Північної Африки), дослідники пропонують наступні заходи: «проведення політики підтримки розвитку приватного сектору та інвестицій; скорочення державних підприємств і надання достатнього простору приватним компаніям; розвиток підприємницької екосистеми; посилення регіональної та міжнародної економічної інтеграції; підвищення прозорості та зменшення невизначеності навколо законів і правил» [23]. Таким чином, навіть всередині регіону відбувається конкуренція за інвестиційні ресурси (рис. 3).

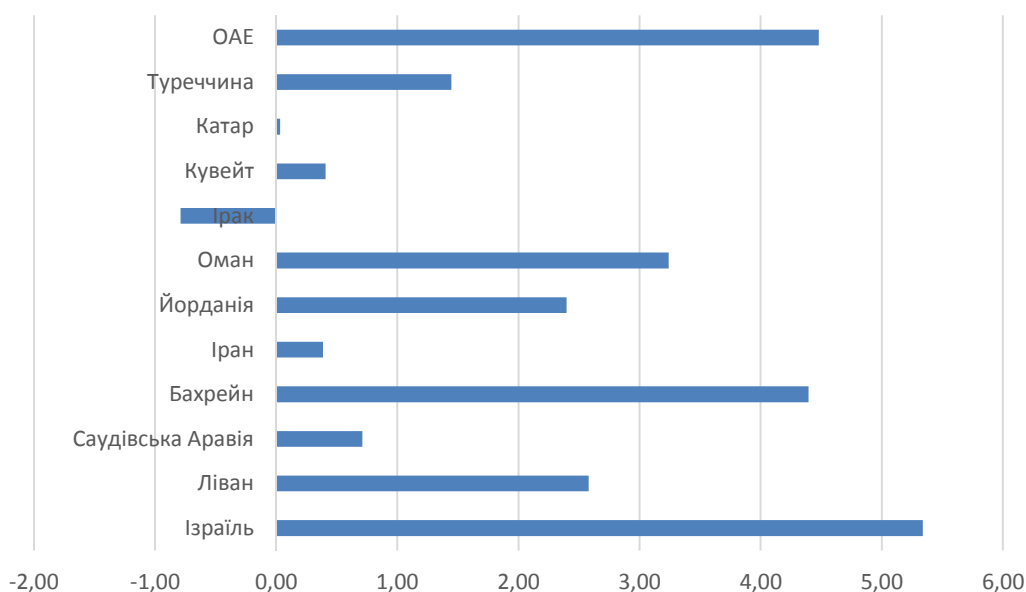

Рис. 3. Прямі іноземні інвестиції, чисті надходження (% ВВП) в окремих країнах Близького Сходу, 2022 р.

Джерело: складено авторами за даними Світового банку

Враховуючи зростаючу роль ісламських фінансів у глобальній фінансовій системі, виокремимо основні історично-цивілізаційні характеристики та виклики (табл. 2).

Таблиця 2

Основоположні підходи до ісламських фінансів

Підходи	Трактування
Культурні та релігійні основи ісламських фінансів	Ісламські фінанси ґрунтуються на принципах ісламу, що є однією з найвпливовіших релігій у світі. Вони базуються на концепціях шаріату, що визначає правила щодо способів здобуття та розподілу багатства в ісламському суспільстві. Ці принципи містять заборону на спекулятивні операції, певні обмеження щодо відсотків, а також засади розподілу прибутку та відповідальності.
Історичний контекст та поширення ісламських фінансів	Ісламські фінанси виникли у сучасному вигляді у другій половині ХХ ст., але їхнє коріння можна відстежити в давній історії ісламської цивілізації. У мусульманських країнах були традиційні фінансові установи, такі як мудараба (спільна угода), муробаха (товарний бізнес), які відображали принципи шаріату.
Ісламські фінанси та глобалізація	Сучасна глобалізація дала поштовх до розширення ісламських фінансових установ за межі традиційних мусульманських країн. Ісламські фінанси стали привабливими для багатьох інвесторів через їхні принципи стабільності, етичності та соціальної відповідальності.
Виклики та перспективи	Хоча ісламські фінанси мають свої переваги та привабливість, вони також зазнають впливу викликів. Деякі з них визначаються неоднозначно та містять розбіжності в інтерпретації принципів шаріату, а також передбачають необхідність гармонізації стандартів міжнародного фінансового ринку та ісламських фінансів.

Джерело: складено авторами

У 2021 р. загальна вартість активів глобальних ісламських фінансових ринків становила близько 3,95 трлн дол. (рис. 4). Прогнозована загальна вартість активів глобальних ісламських фінансових ринків до 2026 р. дорівнюватиме 5,9 трлн дол.

Рис. 4. Загальна вартість ісламських фінансових активів у світі з (2012–2021 рр.) з прогнозом на 2026 р. (трлн дол.)

Джерело: побудовано авторами за даними [24]

Серед країн, де активно розвиваються ісламські фінанси, є держави Близького Сходу, здебільшого, це країни із стабільною нормативною базою та розвиненим фінансовим ринком. У глобальному вимірі найбільш розвиненим центром ісламських фінансів є Малайзія, яка сформувала розвинену правову основу для ісламської фінансової системи й отримала урядову підтримку. У країнах Близького Сходу інтерес до ісламських фінансів можна пояснити поєднанням таких чинників, серед яких і цивілізаційні детермінанти: релігійна належність, демографічні чинники, економічна політика урядів і сприятливе регуляторне середовище. Наприклад, Саудівська Аравія є одним із найбільших ринків ісламських фінансів; цьому сприяють як релігійна належність, так і економічна сила країни як глобального актора; в Об'єднаних Арабських Еміратах Дубаї є осередком технологічного

розвитку, інноваційних технологій і центром ісламських фінансів, який пропонує інноваційні продукти; важливу роль в ОАЕ відіграє Дубайський міжнародний фінансовий центр (DIFC); суттєве значення для розвитку ісламських фінансів у Катарі має Катарський фінансовий центр (QFC); у Кувейті завдяки стабільній правовій базі функціонують одні з найстаріших ісламських банків; у Бахреї діє Організація бухгалтерського обліку та аудиту ісламських фінансових установ (AAOIFI); Туреччина для диверсифікації фінансового сектору розпочала впровадження певних елементів ісламських фінансів поряд із сучасною фінансовою практикою, що може забезпечити стабільну фінансову основу, диверсифікацію фінансових продуктів, створення альтернативних фінансових продуктів.

В епоху після пандемії COVID-19 ісламські фінанси набули нового розвитку як варіант фінансування глобального відновлення разом із традиційним фінансуванням [25]. Світовий банк підтвердив, що «...основні фінансові ринки виявляють впевнені ознаки того, що ісламське фінансування вже стало частиною глобальної фінансової системи та має потенціал сприяти вирішенню проблем екстремальної бідності та підвищенню спільного добробуту» [26]. Така увага до ісламських фінансів пояснюється також і тим, що «...у світі наразі існує нестача інвестицій в інфраструктуру на суму 15 трлн дол. до 2040 р.» [27]. Очевидно, що ісламське фінансування може сприяти заповненню цього дуже потрібного фонду.

Світовий банк, МВФ та інші міжнародні фінансові установи виявляють великий інтерес до глобального потенціалу ісламського фінансування, зокрема до Цілей сталого розвитку ООН [28], не беручи до уваги зростаючу зацікавленість інструментами ісламського фінансування протягом останнього десятиліття. Навіть без урахування перспектив після пандемії COVID-19 простежується позитивна тенденція щодо ісламських фінансів.

Близький Схід є регіоном, де ісламський фінтех набуває значного розквіту. Цьому сприяє фокус регіону на креативність, інноваційність і технологічний розвиток та зростання попиту на фінансові послуги відповідно до принципів ісламської фінансової системи. Зацікавленість ісламським фінтехом пояснюється тим, що він «...поєднує дотримання шаріату з цифровими фінансовими рішеннями. Це полегшує мусульманам доступ до заощаджень, інвестицій, страхування та іпотеки, які відповідають принципам їхньої віри. Особливо під час пандемії коронавірусу, оскільки країни впроваджують заходи соціального дистанціювання, фінансові компанії покладаються на цифрові канали, щоб гарантувати клієнтам доступ до їхніх послуг» [29].

Разом з тим, незважаючи на значний прогрес, суттєвими викликами для фінансової інтеграції на Близькому Сході залишаються безпекові проблеми та регіональна нестабільність, яка в тому числі пов'язана й з кон'юнктурою ринку нафти, недостатня лібералізація фінансових систем окремих країн, нестабільна фінансова та монетарна політики країн регіону.

Висновки з проведеного дослідження. Ісламські фінанси відображають глибокий культурний, релігійний і цивілізаційний вплив, який формує їхню структуру та принципи. Цей вплив не фокусується лише на мусульманських країнах, він поширюється також на глобальному рівні, відкриваючи нові перспективи. Водночас, виникають нові виклики для розвитку ісламських фінансів у сучасному світі. Ісламський фінтех відкриває перед Близьким Сходом кілька можливостей: формує інклюзивність фінансової системи, сприяє розвитку багатоваріантної та менш вразливої для ризиків економіки, розширює доступ до фінансових операцій для населення, яке опинилося за межею обслуговування, покращує якість послуг на ринку та прозорість фінансових операцій. Однак він також створює виклики, які потребують впровадження або удосконалення існуючих регуляторних систем, у тому числі із захисту прав споживачів, регулювання ринку праці. Так, по-перше, потрібні чіткі та послідовні регуляторні системи для забезпечення безпеки й стабільності фінансової системи, а також захисту прав споживачів, які користуються фінансовими послугами. По-друге, слід розвивати кваліфіковану робочу силу з необхідними знаннями та навичками, що працюватиме на ринку Близького Сходу, будучи обізнаними фахівцями в нюансах фінансової інтеграції в регіоні та ісламського фінтеху.

Література

1. Філіпенко А. С. Міжнародна економічна інтеграція: сучасний теоретичний дискурс. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 2016. Вип. 23(3). С. 54-61.
2. Іващук І. О., Герман Л. Т., Ксенжук О. С. Передумови інтеграції економік країн Африки на південь від Сахари в глобальний простір. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2017. Вип. 6. С. 155-162.
3. Ehteshami Anoushiravan. Middle East Middle Powers: Regional Role, International Impact. *Special Issue: The International Relations of the Middle East after the Arab Spring*. 2014. Vol. 11. No. 42. P. 29-49.
4. Huntington Samuel P. The clash of civilizations? *Foreign Affairs*. Summer 1993. Vol. 72. No. 3. P. 22-49.
5. Краснова І. В. Сутність і структурні закономірності фінансової інтеграції у глобальному вимірі в контексті "недосяжної тріади". *Проблеми економіки*. 2016. № 4. С. 205-212.

6. Yoon S. Park Characters and measurement indicators of international financial integration in developing countries. 1999. URL: <https://home.gwu.edu/~yspark/Files/15.pdf> (дата звернення: 12.09.2023).
7. Measuring financial integration in the euro area / Baele Lieven, Ferrando Annalisa, Hördahl Peter, Krylova Elizaveta, Monnet Cyril. ECB Occasional Paper. 2004. No. 14, European Central Bank (ECB), Frankfurt a. M. URL: <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/154467/1/ecbop014.pdf> (дата звернення: 12.09.2023).
8. Шевченко В. Глобальний та європейський аспекти фінансової інтеграції: фактори та результати. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка*. 2008. № 103. С. 10-15.
9. Arce-Alfaro G., Blagov B. Financial integration or financial fragmentation? A euro area perspective. *Economic Modell.* 2022. Volume 114. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0264999322001481> (дата звернення: 12.09.2023).
10. Мурад А. Інтеграційні процеси в регіоні Перської затоки. *Вісник Львівського університету. Серія Міжнародні відносини*. 2014. Випуск 35. С. 209-217.
11. Rahman Khalid. Internal Factors Affecting the Middle East: Trends and Implications. *Policy Perspectives*. 2008. Vol. 5. № 1. P. 1-22.
12. Diker Yalcin. Identity and Foreign Policy in the Middle East. October, 2014. URL: https://www.researchgate.net/publication/267025982_Identity_and_Foreign_Policy_in_the_Middle_East (дата звернення: 12.09.2023).
13. Iraq's central bank key supporter of regional financial inclusion. 2021. URL: <https://www.afiglobal.org/newsroom/blogs/iraqs-central-bank-key-supporter-of-regional-financial-inclusion/> (дата звернення: 12.09.2023).
14. Islahi Abdul Azim. History of Islamic Banking and Finance. *Intellectual Discourse, suppl. Special Issue. Kuala Lumpur*. 2018. Vol. 26. P. 403-429.
15. Filippo di Mauro. Islamic finance in Europe. 2013. URL: <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scrops/ecbocp146.pdf> (дата звернення: 12.09.2023).
16. Козюк В., Баранчук В. Сутність світових фінансових криз та можливості їх попередження. *Innovation and Sustainability*. 2022. № 1. С. 44-52.
17. Кушніренко В. О. Шариат як релігійно-правовий феномен. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f229ab17-632c-41ed-a80f-02ec7f0cba93/content> (дата звернення: 12.09.2023).
18. Global Islamic finance industry set for growth. URL: <https://oxfordbusinessgroup.com/reports/qatar/2022-report/economy/global-stage-the-sector-is-gaining-more-recognition-on-an-international-scale> (дата звернення: 12.09.2023).
19. Юркевич О. М. Сутність та аналіз змісту ключових заборон в ісламській економічній доктрині. *Фінансовий простір*. 2021. № 4(44). С. 34-45.
20. Lutsyshyn Z., Vorobiova A. Adaptability Of The Islamic Financial System To Modern Technological Innovations. *MIND Journal*. 2021. № 11. URL: <https://bibliotekanauki.pl/articles/2168402.pdf> (дата звернення: 12.09.2023).
21. Yusuf N., Lytras M. D. Competitive Sustainability of Saudi Companies through Digitalization and the Circular Carbon Economy Model: A Bold Contribution to the Vision 2030 Agenda in Saudi Arabia. *Sustainability*. 2023. № 15. 2616. <https://doi.org/10.3390/su15032616> (дата звернення: 12.09.2023).
22. Foreign direct investment reviews 2023: Middle East. URL: <https://www.whitecase.com/insight-our-thinking/foreign-direct-investment-reviews-2023-middle-east> (дата звернення: 12.09.2023).
23. Emerging market investments are shrinking. How will MENA countries hit FDI targets? 2022. 11 May. URL: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/menasource/emerging-market-investments-are-shrinking-how-will-mena-countries-hit-fdi-targets/> (дата звернення: 12.09.2023).
24. Total value of Islamic finance assets worldwide from 2012 to 2021 with a projection for 2026. URL: <https://www.statista.com/statistics/1090815/worldwide-value-of-islamic-finance-assets/> (дата звернення: 12.09.2023).
25. Islamic Finance Outlook. 2022. URL: <https://www.spglobal.com/ratings/en/research/pdf-articles/islamic-finance-outlook-2022-28102022v1.pdf> (дата звернення: 12.09.2023).
26. The World Bank. Global Islamic Finance Development Center. URL: <https://www.worldbank.org/en/programs/global-islamic-finance-development-center> (дата звернення: 12.09.2023).
27. Global infrastructure investing. URL: <https://www.refinitiv.com/en/infrastructure-investing> (дата звернення: 12.09.2023).
28. How Islamic Finance Contributes to Achieving the Sustainable Development Goals. OECD Development Policy Papers. June 2020. No. 30. URL: https://www.sdgphilanthropy.org/system/files/2020-07/OECD_Islamic%20Finance.pdf (дата звернення: 12.09.2023).

29. Islamic fintech: Reaching the next generation of Muslims. Economist Intelligence Unit Limited 2020.
URL: https://impact.economist.com/perspectives/sites/default/files/eiu-diedc_article_2_26th_april_2020_0.pdf (дата звернення: 12.09.2023).

References

1. Filipenko, A.S. (2016), "International economic integration: a modern theoretical discourse", *Naukovyi visnyk Dyplomatychnoi akademii Ukrainy*, Iss. 23(3), pp. 54-61.
2. Ivashchuk, I.O., Herman, L.T. and Ksenzhuik, O.S. (2017), "Prerequisites for the integration of sub-Saharan African economies into the global space", *Sotsialno-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy*, Iss. 6, pp. 155-162.
3. Ehteshami, Anoushiravan (2014), "Middle East Middle Powers: Regional Role, International Impact", *Special Issue: The International Relations of the Middle East after the Arab Spring*, Vol. 11, no. 42, pp. 29-49.
4. Huntington, Samuel P. (1993), The clash of civilizations? *Foreign Affairs*, Vol. 72, no. 3, pp.22-49.
5. Krasnova, I.V. (2016), "The essence and structural patterns of financial integration in the global dimension in the context of the «unattainable triad»", *Problemy ekonomiky*, no. 4, pp. 205-212.
6. Yoon, S. Park (1999), Characters and measurement indicators of international financial integration in developing countries, available at: <https://home.gwu.edu/~yspark/Files/15.pdf> (access date September 12, 2023).
7. Baele, Lieven, Ferrando, Annalisa, Hördahl, Peter, Krylova, Elizaveta and Monnet, Cyril (2004), Measuring financial integration in the euro area, ECB Occasional Paper, No. 14, European Central Bank (ECB), Frankfurt a. M., Germany, available at: <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/154467/1/ecbop014.pdf> (access date September 12, 2023).
8. Shevchenko, V. (2008), "Global and European aspects of financial integration: factors and results", *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka, Ekonomika*, no. 103, pp. 10-15.
9. Arce-Alfaro, G. and Blagov, B. (2022), "Financial integration or financial fragmentation? A euro area perspective", *Economic Modell*, Vol. 114, available at: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0264999322001481> (access date September 12, 2023).
10. Murad, A. (2014), "Integration processes in the Persian Gulf region", *Visnyk Lvivskoho universytetu, Seriya Mizhnarodni vidnosyny*, Iss. 35, pp. 209-217.
11. Rahman, Khalid (2008), "Internal Factors Affecting the Middle East: Trends and Implications", *Policy Perspectives*, Vol. 5, no. 1, pp. 1-22.
12. Diker, Yalcin (2014), Identity and Foreign Policy in the Middle East, available at: https://www.researchgate.net/publication/267025982_Identity_and_Foreign_Policy_in_the_Middle_East (access date September 12, 2023).
13. AFI (2021), Iraq's central bank key supporter of regional financial inclusion, available at: <https://www.afi-global.org/newsroom/blogs/iraqs-central-bank-key-supporter-of-regional-financial-inclusion/> (access date September 12, 2023).
14. Islahi, Abdul Azim (2018), "History of Islamic Banking and Finance", *Intellectual Discourse, suppl. Special Issue. Kuala Lumpur*, Vol. 26, pp. 403-429.
15. Mauro, Filippo di (2013), Islamic finance in Europe, available at: <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scpops/ecbocp146.pdf> (access date September 12, 2023).
16. Koziuk, V. and Baranchuk, V. (2022), "The essence of global financial crises and the possibility of their prevention", *Innovation and Sustainability*, no. 1, pp. 44-52.
17. Kushnirenko, V.O. "Sharia as a religious and legal phenomenon", available at: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f229ab17-632c-41ed-a80f-02ec7f0cba93/content> (access date September 12, 2023).
18. Global Islamic finance industry set for growth available at: <https://oxfordbusinessgroup.com/reports/qatar/2022-report/economy/global-stage-the-sector-is-gaining-more-recognition-on-an-international-scale> (access date September 12, 2023).
19. Yurkevych, O.M. (2021), "The essence and analysis of the content of key prohibitions in the Islamic economic doctrine", *Finansovyi prostir*, no. 4(44), pp. 34-45.
20. Lutsyshyn, Z. and Vorobiova, A. (2021), "Adaptability Of The Islamic Financial System To Modern Technological Innovations", *MIND Journal*, no. 11, available at: <https://bibliotekanauki.pl/articles/2168402.pdf> (access date September 12, 2023).
21. Yusuf, N. and Lytras, M.D. (2023), "Competitive Sustainability of Saudi Companies through Digitalization and the Circular Carbon Economy Model: A Bold Contribution to the Vision 2030 Agenda in Saudi Arabia", *Sustainability*, no. 15, 2616, available at: <https://doi.org/10.3390/su15032616> (access date September 12, 2023).
22. Foreign direct investment reviews 2023: Middle East, available at:

<https://www.whitecase.com/insight-our-thinking/foreign-direct-investment-reviews-2023-middle-east> (access date September 12, 2023).

23. Emerging market investments are shrinking. How will MENA countries hit FDI targets? (2022), available at: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/menasource/emerging-market-investments-are-shrinking-how-will-mena-countries-hit-fdi-targets/> (access date September 12, 2023).

24. Total value of Islamic finance assets worldwide from 2012 to 2021 with a projection for 2026, available at: <https://www.statista.com/statistics/1090815/worldwide-value-of-islamic-finance-assets/> (access date September 12, 2023).

25. Islamic Finance Outlook, 2022, available at: <https://www.spglobal.com/ratings/en/research/pdf-articles/islamic-finance-outlook-2022-28102022v1.pdf> (access date September 12, 2023).

26. The World Bank (2023), Global Islamic Finance Development Center, available at: <https://www.worldbank.org/en/programs/global-islamic-finance-development-center> (access date September 12, 2023).

27. Global infrastructure investing available at: <https://www.refinitiv.com/en/infrastructure-investing> (access date September 12, 2023).

28. OECD (2020), How Islamic Finance Contributes to Achieving the Sustainable Development Goals, OECD Development Policy Papers, no. 30, available at: https://www.sdphilanthropy.org/system/files/2020-07/OECD_Islamic%20Finance.pdf (access date September 12, 2023).

29. Economist Intelligence Unit Limited (2020), Islamic fintech: Reaching the next generation of Muslims, available at: https://impact.economist.com/perspectives/sites/default/files/eiu-diedc_article_2_26th_april_2020_0.pdf (access date September 12, 2023).